

Navijačka supkultura u Hrvatskoj - od relativne margine do aktera civilnog društva

Alandžak, Rafaela

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:765252>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-02-27**

image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

image not found or type unknown

Sveučilište u Zadru

Odjel za sociologiju

Diplomski sveučilišni studij sociologije (dvopredmetni)

Rafaela Alandžak

**Navijačka supkultura u Hrvatskoj – od relativne
margine do aktera civilnog društva**

Diplomski rad

Zadar, 2019.

Sveučilište u Zadru
Odjel za sociologiju
Diplomski sveučilišni studij sociologije (dvopredmetni)

Navijačka supkultura u Hrvatskoj – od relativne margine do aktera
civilnog društva

Diplomski rad

Studentica:
Rafaela Alandžak

Mentor:
doc. dr. sc. Krešimir Krolo

Zadar, 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, Rafaela Alandžak, ovime izjavljujem da je moj diplomski rad pod naslovom **Navijačka supkultura u Hrvatskoj – od relativne margine do aktera civilnog društva** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 30. rujna 2019.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Općenito o supkulturi.....	2
2.1. <i>Navijačka supkultura</i>	3
2.2. <i>Navijačka supkultura u Hrvatskoj</i>	10
3. Nogomet kao globalni fenomen	12
3.1. <i>Nogomet i politika – od svjetskih do lokalnih primjera</i>	14
4. Promjene u navijačkom svijetu	18
4.1. <i>Socios model</i>	20
5. Zaključak.....	24
6. Popis literature.....	26

Sažetak

Navijačka supkultura u Hrvatskoj: od relativne margine do aktera civilnog društva

Cilj ovog rada je prikazati važnost navijačkih inicijativa u kontekstu supkulturnih teorija i nogometa kao globalnog fenomena i lokalnih ishoda u hrvatskom kontekstu. U skladu s tim cilj je bio prikazati promjene koje su se dogodile u modernom nogometu i promjene u hrvatskom društvu koje se nalazi u specifičnim okolnostima (proces rata i tranzicije). Nadalje, u radu se prikazuje međusobna isprepletenost nogometa i politike u kojoj je nogomet često instrument političkog, ali i relevantni društveni akter. U skladu s tim, problematizira se transformacija navijača kao relativne margine u organizirane aktere civilnog društva koji putem demokratskih procedura svojim inicijativama i udruživanjima pokušavaju uspostaviti ravnotežu s obzirom na prijepore globalnog nogometnog tržišta i potreba lokalne zajednice i zajednice navijača. Pregledom najistaknutijih inicijativa u hrvatskom kontekstu predstaviti će se presjek njihovih aktivnosti i procjena dometa realiziranih praksi i modela upravljanja.

Ključne riječi: supkultura, navijači, nogomet, politika

Abstract

Football supporters in Croatia: from relative margin to actors of civil society

The aim of this paper is to present the importance of fan initiatives in the context of subcultural theories and football as a global phenomenon and local outcome in Croatian context. Accordingly, the aim is to show the changes that happened in modern football, as well as the changes in Croatian society which is in the specific circumstances (the process of war and transition). What is more, this thesis depicts the intertwined relationship between football and politics in which football is often a political instrument and also a relevant social actor. Accordingly, the thesis discusses the transformation of the fans which went from being a relative margin to organized actors of civil society which, through democratic procedures and various initiatives, try to maintain balance while considering the controversy of global football market and the needs of the local and also football fan society. Finally, the review of the most notable initiatives in Croatia will serve as an intersection of their activities and as an assessment of realized practices and management model.

Keywords: subculture, football supporters, football, politics

1. Uvod

Sport je dio kulture društva odnosno ljudska tvorevina koja se mijenja zajedno s društvom u cjelini. Naime, sportovi mogu poprimiti različite oblike i značenja koji ovise o kontekstu promatranja. Također, ljudi na različite načine sudjeluju u sportskim događanjima i postoji jako mali broj ljudi koji nisu uopće uključeni u područje sporta. „Sport je jedna od temeljnih društvenih institucija, neodvojiv od strukture društva i institucija obitelji, gospodarstva, medija, politike, obrazovanja, religije i sl., kao i sastavni dio svakodnevnog života ljudi širom svijeta“ (Bartolucci i Perasović, 2007: 106). Sport je praćen golemim interesom javnosti i sve se više može smatrati kao „hiperorganizirana i hiperprofitabilna zabava masa koja vrši niz socijalnih funkcija.“ (Lalić i sur., 1991: 99). To je vidljivo u ponašanju sportske publike, posebice navijanja kao fenomena koji je karakterističan za suvremeni odnos prema sportu. Najbolji primjer za to je jedan od najpopularnijih sportova u svijetu, odnosno nogomet. U suvremenom nogometnom svijetu publika ne želi biti samo pasivni promatrač, a igrači sve češće postaju akteri koji svojom igrom samo osiguravaju osnovni preduvjet za realiziranje navijačkog spektakla (Lalić i sur., 1991). Navijanje postaje temelj specifičnog stila mnogih mladih ljudi koji svojim načinom života, obilježjima i ritualima čine navijačku supkulturu. Nerijetko se navijačima pripisuje devijantno ponašanje te se njihov način života smatra marginalnim, odnosno nenormalnim.

Nadalje, jedna od bitnih karakteristika modernog nogometa je povezanost s politikom. Nogomet postaje sve više politički relevantan i u njega se uvlače političke razlike i podjele. Tako se klubovi počinju razlikovati po svojim političkim simpatijama i antipatijama. Događaji koji se javljaju u političkom svijetu usko su vezana s događajima u nogometnom svijetu i obrnuto. Naime, smatra se kako je važno kritički promišljati sport i promjene koje se događaju jer je sport preslika modernog društva, odnosno spoznaje o sportu mogu nam pomoći da spoznamo društvo.

U ovom radu bit će riječ općenito o pojmu supkulture i o navijačkoj supkulturi. Također, bit će riječ o nogometu te o isprepletenosti sporta, odnosno nogometa i politike. Bit će riječ o navijačkoj supkulturi u Hrvatskoj i njihovim ritualima, ciljevima te o pojedinim promjenama koje su se dogodile od 90-ih godina do danas. Sukladno s tim bit će predstavljeni neki od novih načina udruživanja navijača te o inicijativama koje su pokrenuli.

2. Općenito o supkulturi

Razvoj teorija o supkulturi započeli su autori čikaške škole u dvadesetim i tridesetim godinama prošlog stoljeća. Sam pojam supkulture uveden je pedesetih godina, a nakon toga (šezdesetih godina) uslijedila je pojava interakcionističkog pristupa i teorije etiketiranja, dok je u sedamdesetim i osamdesetim dominirala birminghamska škola. U devedesetim godinama došlo je do pojave novih supkulturnih pokreta koje zahtijevaju i nove interpretacije u novim okvirima. Pojam supkulture veoma je širok i ne postoji opća suglasnost o definicijama koje su vezane uz njega (Perasović, 2001).

Za razumijevanje osnovnih pojmova najprije je potrebno definirati kulturu. Naime, kultura se odnosi na ukupnost načina života nekog društva (Haralambos, 2002: 884). Prema Čolić (2006: 75) kultura „označava način života određenih grupa koji uključuje životnu organizaciju, stil života, norme, vjerovanja, običaje, institucije i tipove individualnog ponašanja.“ Nadalje, kako je već navedeno, čikaška škola vrlo je važna za početak razvoja sociologije supkulture. Metodologija kojom su se čikaški autori koristili bila je kvalitativna, iako je sadržavala i statističke podatke, ipak je bila usmjerena na kvalitativni uvid u određenu problematiku. Četrdesetih godina neki autori, primjerice Whyte i Sutherland su svojim radovima označili prijelaz prema razvoju teorije delinkventne supkulture (Perasović, 2001: 19). U raspravi o delinkvenciji i devijaciji stvoren je i pojam delinkventne supkulture. Utemeljitelj pojma bio je Albert Cohen koji je u svojoj knjizi (*Delinquent Boys: The Culture of the Gang*) pisao o tome kako netko postaje delinkventom. On naglašava kako postoji kultura unutar kulture te da je svako društvo podijeljeno na puno manjih dijelova odnosno da postoje brojne podgrupe. Svaki taj dio koji čini zasebnu grupu nastao je „interakcijom samo s onima koji dijele jednaka uvjerenja, jednako djeluju i utjelovljuju kulturni obrazac“ (Cohen, 1995 prema Perasović, 2001: 23). Pojmovi koje je Cohen preuzeo iz socijalne psihologije, a koji nam pomažu u boljem razumijevanju delinkventnog ponašanja su referentni okvir i referentna grupa. Referentni okvir odnosi se na to kako vidimo stvari i što nam one predstavljaju i znače, a referentna grupa je grupa s kojom se uspoređujemo i koja služi za procjenu vlastitog i tuđeg ponašanja. Referentna grupa na taj način predstavlja svojevrsni model ponašanja. Kada dođe do promjene zajedničkog referentnog okvira dolazi do stvaranja nove supkulture koja predstavlja grupno rješenje za određeni problem. Supkultura u isto vrijeme označava sustav vrijednosti, odnosno norme vjerovanja stil i način života i konkretnog aktera ili grupu koji žive tu supkulturu. Nadalje, nakon teorije delinkventne supkulture uslijedila je pojava interakcionizma koji je fenomenu supkulture pristupio

drugačijom perspektivom. Interakcionistički pristup je uvažavao jedan dio naslijeđa čikaške škole ali se više približio akteru odnosno subjektu u istraživanju te je promijenio fokus analize s devijantnog ponašanja samog aktera na sustav i institucije društvene kontrole. Zatim, pojavom teorije etiketiranja pažnja se preusmjerila na one koji daju etikete drugima. Vidljivi su bili odnosi moći te da u okviru tog neke grupe imaju moć „lijepljenja“ etiketa drugima. Etiketirani pojedinac nerijetko prihvaća svoju etiketu te se počinje ponašati u skladu s njom. Tako se primjerice, pojedinac koji je dobio etiketu devijanta može poistovjetiti s tom ulogom te je moguće uključivanje u devijantne grupe i samim tim učvršćivanje vlastitog devijantnog identiteta. Nadalje, pojavom kontrakulture u šezdesetima došlo je do upitnosti dotadašnjih pristupa i određenja. To razdoblje obilježeno je brojnim društvenim pokretima (studentski, antiratni) kojima su mladi htjeli određene promjene u svijetu te su naglašavali rad na samom sebi. Razlika između supkulture i kontrakture se očituje u tome što se kontrakultura odnosi na skup aktera i pokreta koji teže većim i korjenitim promjenama te izgradnji nekih alternativnih institucija i sl., dok supkultura uključuje razne oblike odstupanja jednog dijela normi i vrijednosti (Perasović, 2015: 178). Nakon šezdesetih započela je dominacija birminghamskog pristupa supkulturi. Neki od značajnijih autora bili su S. Hall, D. Hebdige, P. Cohen i P. Willis. Autori su u svojim radovima bili usmjereni na značenje glazbe, slenga, rituala i životnog stila u oblikovanju supkultura mladih. Pružanje otpora supkulture razmatrano je na dvije razine, prema matičnoj roditeljskoj kulturi te prema dominantnoj kulturi općenito. Prema njima, supkultura je predstavljala rješenje problema klasne strukture društva (Perasović, 2001; 2002; 2015).

Iz navedenog, može se reći kako pojam supkulture obuhvaća skup normi, pravila, obrazaca ponašanja i načina života nekog društvenog aktera koji se dijelom razlikuje od šireg društva kojem akter pripada (Perasović, 2002). U nastavku rada bit će riječ o navijačima koji predstavljaju vlastitu supkulturu.

2.1. Navijačka supkultura

Kako je već ranije spomenuto supkulture uglavnom čine mladi ljudi. Njih se promatra kao zasebnu društvenu grupu za koju su karakteristična zajednička socijalna obilježja. Općenito govoreći, mladi imaju nepovoljniji društveni status u usporedbi sa starijima. To se očituje u slabijoj integraciji u cjelokupni društveni život i razvijanju specifičnih supkulturnih obrazaca ponašanja koji su generacijski oblikovani. Također, mladi su obilježeni unutarnjom društvenom raslojenošću koja je u skladu s raslojenošću u društvu. Suvremena društva nastoje integrirati mlade za što je potrebno osigurati odgovarajuće uvjete. Od mladih se u isto vrijeme

očekuje da usvajanjem dominantnih vrijednosti i obrazaca ponašanja osiguraju društvenu stabilnost i da zbog svojih kreativnih i inovativnih potencijala budu nositelji sve bržih društvenih promjena. Odgovarajuću integraciju mladih u društvo prate određeni problemi, posebice u tranzicijskim društvima. Primjerice, u postsocijalističkim društvima koje je obilježeno dvostrukom tranzicijom, odnosno gdje se mladi nalaze na prijelazu iz djetinjstva u odraslu dob i gdje se društvo nalazi u procesu transformacije. Budući da je takva situacija obilježena brojnim promjenama, socijalizacija mladih odvija se u nestabilnim uvjetima. Na taj način niz procesa, poput porasta razlika u društvu i nejednakosti šansi u obrazovanju, porasta kriminala i rizičnih oblika ponašanja, porasta nezaposlenosti i sl. otežava društvenu integraciju mladih (Ilišin i sur., 2013: 10).

Kada je riječ o navijačkoj supkulturi Perasović (2001: 284) navodi kako se „stvara navijački jezik i svijet, posebna supkultura koja je preuzela mnoge elemente koji su bili karakteristični za rockerska i srodna posredovanja supkulturnog identiteta.“ Preuzeti elementi su svijest o pripadnosti širem (međunarodnom) nogometnom plemenu. Primjerice, prepoznavanje uzora u engleskim navijačima i želja za zajedničkim nazivnikom pomoću izražavanja pripadnosti istom plemenu odnosno supkulturi (britanska zastava na stadionu). Zatim, pisanje grafiti odnosno potreba za oglašavanjem svog postojanja i snage po zidovima. Treći element je upotreba engleskog jezika, tj. pojava transparenata na engleskom jeziku, dok četvrti uključuje eksperimentiranje s drogom. Peti element je prisvajanje određenih odjevnih predmeta, tipovi frizure, naušnice u uhu, pri čemu jedan od najprepoznatljivijih simbola navijačkog identiteta iz tog perioda (osim kapa, šalova i zastava) predstavlja spitfire jakna („spitka“). Zatim, ples na stadionu (međusobno hvatanje i odguravanje) koji izgleda kao da se navijači međusobno tuku. I zadnji element, dolazak navijača na rituale rock-supkulture i dijeljenje iste scene na koncertima ili u klubovima¹. Uz ove elemente, navijači izgrađuju svoj stil prisvajanjem predmeta koji nisu poznati rockerskoj supkulturi, poput „bengalki“ (signalnih baklji) i dimnih kutija.

Navijači su osobe koje vole sport i koje svojim stavovima, emocijama i ponašanjem pokazuju privrženost nekoj sportskoj organizaciji. Ta ponašanja uključuju odlaske na utakmice, gledanje utakmica na televiziji i razgovaranje o utakmicama. Također, navijači

¹ U procesu nastajanja navijačke supkulture prevladavao je rock, dok u današnje vrijeme mogu biti prisutni neki elementi, ali ne u smislu u kakvom je to bilo 80-ih godina prošlog stoljeća. Bilo bi zanimljivo istražiti koji su to danas glazbeni žanrovi prisutni u navijačkoj supkulturi.

posjeduju različite rekvizite pomoću kojih pokazuju privrženost određenom klubu. Česta je i sklonost kladenju (Fisher, Wakefield, 1998 prema Dušanić, 2013: 12).

Prateći zapadnoeuropske trendove, nogometno navijaštvo širilo se u teritorijalnom smislu, odnosno postalo je prisutno u većini gradova s ligaškim klubovima. Samim tim, povećao se i broj navijačkih plemena. Nadalje, navijačka plemena izgradila su vlastiti identitet i potvrdila su se kao subjekti u nogometnom svijetu te su obogatila nogomet kao spektakl. Postala su novi akter u društvenom polju nogometa. Također, u relativno kratkom periodu postala su masovna društvena pojava koja privlači sve više mladih. Može se reći kako je nogometno navijaštvo postalo masovni oblik društvenog aktivizma koji se ne može usporediti s nijednom političkom, kulturnom, vjerskom i rekreativnom organizacijom. Prema Vrčan (2003) te organizacije ne mogu se usporediti „ni po masovnosti, ni po trajnosti, ni po emocionalnom pregrijanom angažmanu i aktivizmu, ni po spremnosti da se preuzimaju i teški rizici za vlastiti navijački angažman, te da se za to podnose i žrtve.“ (Vrčan, 2003: 93-94). Nadalje, navijačka plemena su u svom samodefiniranju pokazivala sklonost prema nepriličnim i šokantnim imenima (primjerice, Zločesti plavi dečki, Horde zla) te sklonost prema upotrebi simbolike koja se smatra društveno neprihvatljivom od strane dominantne kulture (primjerice, krilatice i pjesme). Navijaštvo se pretvorilo od spontane i impulzivne aktivnosti u relativno organiziranu aktivnost i funkcionirajuću organizaciju. Također, mnoštvo pojedinaca tj. navijača, od spontanih i privremenih grupa na stadionima, postalo je navijačko pleme odnosno postalo je trajna grupa koja je organizirana, ima unaprijed definirane uloge te koja djeluje i izvan stadiona. Navijačka plemena dobivaju i hijerarhijsku strukturu, odnosno pojavile su se vođe navijačkih plemena, čvrsta jezgra, kolektivna vodstva i mase običnih sljedbenika te se stvorila organizacijska mreža koja ne funkcionira samo na tribini za vrijeme utakmice nego i u raznim drugim prilikama. Primjerice, u raznim inicijativama, zatim za kontakt s upravama nogometnih klubova, za kontakte s javnošću i drugim navijačkim plemenima. S razvojem navijačkih plemena, navijaštvo se institucionaliziralo. U početku je nogometno navijaštvo bilo prisutno na marginama, a kasnije je postalo dio strukture i ušlo je u organizacijsku mrežu nogometnog svijeta. Kada se govori o upravama klubova, trenerima ili igračima odanost klubu uvjetna je i ograničena te oni vrlo lako mogu postati dio nekog drugog kluba, dok je s navijačkim plemenom situacija upravo suprotna, oni uz svoj klub ostaju bezuvjetno i trajno. Nadalje, došlo je do promjena kada je riječ o agresivnosti i tipu navijačkog nasilja. Verbalna i ritualna agresivnost prerasla je u izravnu i stvarnu agresivnost. Jedne od bitnih vrijednosti navijačkih plemena postale su upravo nasilje i agresivnost koje se

šire i izvan granica samog stadiona. Dogodio se i preokret od navijača amatera do navijača profesionalaca čija uloga postaje jako važna posebno u navijanju na utakmicama „u gostima“ koje im pomažu u potvrđivanju vlastitog navijačkog statusa. Uz to, postaju i jedni od glavnih izazivača skandala u drugim sportovima. U konačnici, pripadnost određenom navijačkom plemenu i navijački angažman postaje vrlo bitan aspekt života navijača. On nije samo navijač na dan utakmice i na stadionu nego uvijek i svuda (Vrcan, 2003: 97).

Za razliku od Velike Britanije i njenih klasnih svjetova, nogomet je u Hrvatskoj bio i ostao dijelom dominantne kulture iako u sebi ima podjele koje su socijalno uvjetovane. Dominantnu kulturu u svijetu nogometa predstavljaju tri temeljna područja, a to su kompeticija, muškost i alkohol (Perasović, 2001: 287). Ta područja postaju bitne odrednice novih stadionskih aktera. Simboličkim i stvarnim nasiljem, mladi navijači su provocirali dominantnu kulturu, dok su nacionalnim temama provocirali službenu kulturu. Od „dvanaestog igrača“ postali su prvi igrač, samostalni akter koji dobiva veliku pažnju javnosti svojim pojavljivanjem u prvim minutama TV dnevnika. Također, češće su zauzimali i naslovne strane dnevnih novina. Širenjem supkulturnog stila na stadionima su se priključili i oni akteri koji nisu upoznati sa samom igrom. Navijači su se svojim ponašanjem udaljili od igre na terenu ali i od neposrednog sportskog konteksta. To je ponekad imalo još veći utjecaj na samu igru. Primjerice, za vrijeme dosadne igre, navijači su znali odjednom urnebesno navijati, skakati i paliti bengalske vatre. Ponašanje suparničkih navijača i reakcije policije određivale su tijek navijačke utakmice, dok je nogometna utakmica na terenu imala svoj tijek (Perasović, 2001: 288).

Stadionski ritual bio je osnovni element supkulturnog stila nogometnih huligana, ali on nije samo okupljao „sportsku publiku“ koja nakon događaja prestane postojati, nego supkulturne grupe koje imaju izgrađeni vlastiti navijački identitet koji se ne gubi (Perasović, 2001). Sedamdesetih i osamdesetih godina nastaje supkulturni stil nogometnog huligana, kojem je sportski stadion glavni, ali nikako ne i jedini prostor izgradnje identiteta i životnog stila. Domaća istraživanja prikazala su sliku nogometnog huliganizma koji je uvjetovan društvenim kontekstom, ali bez klasnog determinizma kao što je to slučaj u većini britanskih istraživanja ovog fenomena. Supkulturni stil nogometnog huligana je promjenjiv. Odnosno, mijenjaju se akteri, a zajedno s njim mijenjaju se i dijelovi simboličke strukture. Ono što se zadržava su neke temeljne karakteristike kao što su maskulinizam, suparništvo, alkohol, identifikacija na nacionalnoj, regionalnoj i gradskoj osnovi (Bartoluci i Perasović, 2007: 115).

Prema Dušanić (2013) navijači, tijekom navijanja doživljavaju jake emocije i uzbuđenje, stvaraju socijalne veze i imaju osjećaj pripadnosti svojoj navijačkoj skupini i/ili gradu i državi u kojoj žive. Članovi navijačkih skupina međusobno se zbližavaju pri čemu raste kohezija i solidarnost u grupi. Ono što još karakterizira navijače je vjernost prema klubu u svakoj situaciji, odnosno i u situaciji pobjede i poraza. Također, bitna karakteristika je i redoviti odlazak na utakmice što uključuje i utakmice na domaćem terenu ali i gostovanja. Odlazak na gostovanja predstavlja veliki izazov i dokaz privrženosti svom klubu pri čemu oni koji odlaze na gostujuće utakmice često imaju poseban status u grupi te ih drugi članovi više poštuju. Nadalje, karakteristični su različiti rituali prije, za vrijeme i poslije utakmice. Ti rituali odnose se na mjesto okupljanja prije početka utakmice, zajednički odlazak na stadion, postavljanje zastava i transparenta, pjevanje pjesama. Nadalje, navijanje za određeni klub nerijetko je povezan s pripadnošću mjestu življenja ili naciji, a može biti i dio obiteljske tradicije. Za navijače su još specifična i rizična ponašanja kao što je nasilje, opijanje i konzumiranje različitih droga (Dušanić, 2013: 19). Budući da je učestalost takvih ponašanja različito zastupljena među navijačima, među njima se mogu izdvojiti oni kod kojih su nešto zastupljenija te se njih može nazvati ekstremnim navijačima.

Lalić i Biti (2008) su u svom radu izdvojili neka zajednička obilježja ekstremnih navijača u Hrvatskoj i u zemljama Europe. To su uglavnom mlade osobe, odnosno adolescenti ili mlađi punoljetnici. Većinom su to osobe muškog spola iako su u navijačkim skupinama sve prisutnije djevojke (Fanuko i dr., 1991, prema Lalić i Biti, 2018). Također, to su uglavnom mladi koji su prema socijalnim obilježjima slični svojim vršnjacima, što je suprotno uvjerenju javnosti da su to delinkventi iz predgrađa. Ekstremni navijači su pripadnici organiziranih skupina koje povezuje okupljanje zbog nogometa i navijanja. Osobe koje svojim navijačkim kolektivnim aktivnostima, primjerice putovanjima, druženjima, izradom ikonografije, manifestiraju strast za životom više nego strast za uništenjem, destrukcijom, odnosno smrću. Zatim, takve su osobe najvjerojatnije dobri poznavatelji sporta i predstavljaju istinske zaljubljenike u nogomet i klubove za koje navijaju. Međutim, nisu svi pripadnici navijačkih skupina ekstremni navijači i ne uključuju se svi u fizičko nasilje, no zbog prilagodbe i konformizma grupi, pridružuju se verbalnom nasilju. Ekstremno navijaštvo odvija se pod vodstvom jezgre navijačke skupine. Nasilničko ponašanje ne ostaje prisutno samo na stadionu, nego se premješta i na druge prostore, primjerice na prometnice ili druga sportska događanja (Lalić i Biti, 2008: 258).

Bodin (2013: 4) navodi kako je huliganstvo svojevrsna igra, odnosno igra mladih navijača koji pronalaze način oslobađanja energije ali i mehanizam s kojim formiraju odnose vlasti. Žele postići nadmoć nad drugim. Naizgled bezopasna djela navijača, nerijetko predstavljaju samo uvod u neke veće sukobe. Zviždanje i guranje služe za zastrašivanje i ponižavanje navijača suparničkog tima. Cilj je procijeniti snagu protivničkih navijača, preplašiti ga i natjerati u bijeg (Bodin, 2013: 55). Snaga skupine mjeri se prema sposobnostima organizacije velikog broja navijača, prema izvođenju koreografija, posebice „u gostima“ i sposobnosti da jedinstvenošću potvrdi svoju prisutnost. Prilikom konstantnog provociranja, nadmetanja i osvećivanja dolazi do prijelaza sa spontanog nasilja na smišljeno i organizirano nasilje. Pri tome gomila daje osjećaj moći i u takvoj situaciji pojedinac svjesno ili nesvjesno napravi nešto što inače ne bi. Kada je riječ o huliganstvu može se reći kako postoje svjesni, ali i nesvjesni akteri koji slijede grupu i djeluju u skladu s ponašanjem većine. Nadalje, došlo je do pojave nove vrste huligana, tzv. casualsa, za koje je karakteristično svakidašnje odijevanje, bez isticanja simbola skupine. Takva neutralna odjeća pomaže im da ne budu prepoznatljivi te im omogućava da bez većih poteškoća uđu na stadion.

Naime, kada je riječ o obilježjima navijača može se reći kako odjeća može, ali i ne mora imati veliku ulogu u supkulturi. U navijačkoj supkulturi prvi masovni prepoznatljivi odjevni predmet bila je *spitfire* jakna („spitka“). Nakon toga neki od prepoznatljivih odjevnih predmeta preuzetih od engleskih „casualsa“ su kapa šilterica, brandovi poput Lonsdale, Fred Perry, Mentalita Ultra, Stone Island, Alpha Industries, Thor Steinar, Carhartt. Također, među navijačima je popularan i jedan od najpoznatijih mainstream brandova – Adidas. Uz neke marke odjeće vežu se političke konotacije poput marke Thor Steinar za koju se smatra da ju vole ekstremni desničari širom Europe, dok je primjerice, Carhartt zastupljen među ljevičarski orijentiranim navijačima u Njemačkoj. Neki navijači nisu u to upućeni, a neki se ne zamaraju previše tim te kupuju određene brandove bez obzira na njihove političke konotacije (Perasović, 2015: 196).

U navijačkom svijetu, jedan od oblika i načina komunikacije mladih predstavljaju grafiti, transparenti, skandiranja i pjevanja. Takva komunikacija očituje se kroz simboličke izazove upućene drugim grupama i široj društvenoj sredini. Putem takvog izražavanja mladi nastoje skrenuti pažnju na sebe te objaviti svoju prisutnost i posebnost (Lalić i sur., 1991: 197). Naime, grafiti su važan aspekt interakcije među članovima grupe koji pridonosi formiranju grupnog identiteta. Izražavanje identiteta usmjereno je prema drugim supkulturnim grupama i prema širem društvu. Članovi određenih grupa nastoje ispisati veliki broj grafita

koji su karakteristični za vlastite vrijednosti i ponašanje unutar grupe. Pomoću toga dokazuju snagu i ističu svoj stil života pri čemu pokušavaju umanjiti vrijednosti drugih grupa i njihovih životnih stilova. Također, grafitima izražavaju svoj odnos prema dominantnoj kulturi i njihovim vrijednostima (Lalić i sur., 1991: 48). Pisanjem grafita koji su vezani uz navijačku skupinu daje se do znanja širem društvenom okruženju postojanje navijačkog plemena kao značajnog javnog faktora. Također, pisanjem grafita bune se zbog neugodnosti koje doživljavaju tijekom posjeta nogometnih utakmica, izražavaju kritički stav prema različitim problemima u nogometnoj ligi koji štete njihovom klubu. Općenito govoreći pripadnici navijačke skupine nastoje propagirati svoje djelovanje u javnosti te nastoje popularizirati navijački stil ponašanja. Nadalje, pisanjem grafita osnažuje se homogenizacija navijača unutar grupe. Naglašavanjem poželjnih vrijednosti i isticanjem vezanosti za grupu potiče se pojedinca da se u okviru te grupe i ostvari (Lalić i sur., 1991: 108).

Nadalje, u grafitima su prisutni političko-ideološki sadržaji. Grafiti političkog sadržaja tiču se države, političkih stranaka, ideologije i političara. Ispisivanje takvih grafita reakcija je na aktualne političke događaje, pri čemu se izražava nezadovoljstvo političkom i cjelokupnom situacijom u društvu (Lalić i sur., 1991: 115). Većina navijača u Hrvatskoj izražava nezadovoljstvo čelništvom HNS-a pri čemu se koriste vizualnim porukama, najčešće grafitima ili slikama na kojima je precrtana glava, odnosno silueta Zdravka Mamića te grafitima na kojima je prekrivena kratica HNS (Šantek, 2019). Također, prisutni su i još neki primjeri izražavanja nezadovoljstva protiv HNS-a i hrvatske nogometne reprezentacije. Uoči prvenstva 2016. u Trogiru su navijači postavili veliki crni transparent na kojem je pisalo SVE IZGUBILI DABOGDA, zajedno s prekrivenim znakom HNS-a te još jedan transparent u centru grada na kojem je isto bio prekriven znak HNS-a uz riječ MAFIJA (Lalić, 2018).

Uz grafite, vrlo često sredstvo prikazivanja različitih poruka su transparenti, odnosno napeta slika ili natpis na platnu (Klaić, 1974, prema Lalić, 2011: 137). Navijači transparentima uglavnom obilježavaju dijelove tribina na kojima se okupljaju njihove skupine. Pri pisanju transparenta, navijači nastoje smisliti što atraktivnije poruke kako bi izrazili ljubav i podršku prema klubu. Osim pripadnosti određenom klubu i navijačkoj skupini, transparenti služe i za isticanje nezadovoljstva vezano za političko stanje u državi. Uz transparente, prisutna je verbalna ekspresija putem pjevanja i skandiranja koja se mogu podijeliti na dvije razine, pozitivnu i negativnu. Naime, pozitivna razina bi bila ona koja se odnosi na izražavanje podrške svom klubu i njegovim igračima te ostale vrijednosti koje ne

uključuju vrijeđanje drugog, dok se negativna razina odnosi na onu koja je obilježena prijetnjama i raznim uvredama (Lalić, 2018).

2.2. Navijačka supkultura u Hrvatskoj

Unatoč brojnim promjenama u pristupima istraživanja supkultura i brojnim (ne)slaganjima oko značenja pojma supkulture, u hrvatskom kontekstu primjereno je korištenje tog pojma koji se odnosi na „djelomično odstupanje vrijednosti i normi nekog aktera (i s njim povezane simboličke strukture) od uže i šire kulture društva u kojoj se nalazi, koji uključuje stvaranje stila i identiteta, prepoznatljivih osjećaja pripadnosti, jasnih granica (bez obzira na stupanj propusnosti) prema drugim supkulturama i mainstream društvu, a u našem slučaju uključuje i afektivne oblike povezanosti, dugotrajna i čvrsta prijateljstva, lojalnost, vlastite normativne kodekse, također i stupanj autorefleksije.“ (Perasović, 2015: 180).

Kako je već spomenuto mladi ljudi nailaze na brojne probleme koje su karakteristične za tranzicijska društva. Uz općenite probleme koje su pogodile mlade u postsocijalističkim zemljama, mlade u Hrvatskoj obilježile su i još neke specifičnosti. Primjerice, ekonomske i političke posljedice rata koje su utjecale na društveni razvoj. Također, društvena transformacija rezultirala je lošijim stanjem nego u većini postsocijalističkih zemalja. Neke od posljedica su masovno propadanje gospodarskih subjekata te radnih mjesta, uz što je povezano i smanjenje životnog standarda i opće kvalitete života (Ilišin i sur., 2013: 11). Osim toga, Lalić (2018) navodi kako se politički život uz svoju isprepletenost s nogometom odvija u okolnostima ekonomske i druge društvene krize². Naziva ju „svekolikom“ krizom budući da ona uključuje krizu u gospodarstvu, politici, kulturi. Također, ta kriza utjecala je i na sport, posebno na nogomet (Lalić, 2018: 203).

U hrvatskom kontekstu postoje brojne navijačke skupine kao što su Torcida (Hajduk, Split), Bad Blue Boys (Dinamo, Zagreb), Armada (Rijeka), Kohorta (Osijek), Ultrasi (Vinkovci), Funcuti (Šibenik), Demoni (Pula) itd.

Navijačka skupina Torcida osnovana je 1950. uoči utakmice s Crvenom Zvezdom, a njeno osnivanje pokrenuli su dalmatinski studenti u Zagrebu. Torcida predstavlja najstariju navijačku grupu u ovom dijelu Europe. Osnovana je po uzoru na brazilske navijače te je

² Kriza je započela 2003. nakon čega je, sljedećih šest godina bila u nešto manjoj mjeri izražena te 2009. dolazi do njenog povećanja radi raširenog neoliberalnog kapitalizma u svijetu i zbog dominacije političkog, klijentelističkog kapitalizma u našem gospodarstvu i društvu koje je još uvijek u procesu tranzicije (Lalić, 2018).

uglavnom slijedila tzv. južnjački stil navijanja. Osim brazilskih, slijedili su uzor engleskih navijača. Krajem sedamdesetih osnovana je neformalna skupina nazvana Nesvrstani koji su predstavljali posebnost novog navijačkog stila ponašanja. Oni su prisustvovali utakmicama Hajduka te su najaktivnije sudjelovali u brojnim navijačkim incidentima. Nakon smjene generacija 1980. došlo je do obnove Torcide. Osnivanjem skupine jasno su iskazali neprihvatanje ključnih obrazaca i oblika funkcioniranja službenog društva i time su pokazale svojevrsni otpor zbog vlastitog društvenog položaja i društva općenito. Širenjem pojave navijačke supkulture sve se više mladih ljudi odlučuje na priključivanje nekoj navijačkoj skupini. Za to se odlučuju iz različitih motiva koji utječu na obilježja njihovih ponašanja. Tako je Lalić (2011: 118) na temelju svog istraživanja skicirao tipologiju pripadnika Torcide. Izdvojila su se četiri tipa navijača, a to su *navijač-navijač*, *navijač iz trenda*, *navijač-nasilnik* te *navijač-politički aktivist*. Za prvi tip navijača osnovna motivacija je navijanje u užem smislu odnosno stvaranje atmosfere na stadionu kako bi se pomoglo klubu da ostvari što bolji rezultat. Klub shvaća kao simbol svog grada i regije, ne slaže se s uplitanjem politike u sport te se rijetko uključuje u nasilje. Zatim, navijač iz trenda je onaj tip navijača koji sudjeluje u aktivnostima navijačke skupine kako bi bio u skladu s trendom. Nastoji se uklopiti u skupinu i ponašati u skladu s navijačkim 'đirom' te sudjeluje u nasilju. Veliki broj je onih koji konzumiraju alkohol i različite vrste droga koje doživljavaju kao sastavni dio navijačkog trenda. Nadalje, treći tip odnosno navijač-nasilnik prilikom održavanja utakmica izražava agresivnost i svoju muškost u brojnim nasilničkim ponašanjima. Za njega su karakteristična razna devijantna ponašanja kao što su tučnjave, razbijanja i krađe. Zadnjem tipu navijača osnovni je motiv shvaćanje navijačke skupine kao instrumenta za postizanje vlastitih političkih opredjeljenja koje može promicati na stadionu. Karakteristično za ovaj tip navijača je isticanje nacionalnih zastava i drugih političkih obilježja te pjevanje i skandiranje koje ima političke konotacije. U nasilju sudjeluje iz političkih razloga te su neki od njih pripadnici desne orijentacije. Uz navedene tipove, Lalić ističe još jednu vrstu koju naziva *navijač-novak* koji je najčešće mlađi adolescent kojeg privlači uzbuđenje i atmosfera na stadionu. Najčešće idealizira navijačku skupinu te se u nasilje uključuje samo ako dođe do masovnijih nereda. Njegova motivacija je još u procesu profiliranja. Ovaj tip navijača se nalazi u situaciji u kojoj se treba dokazati kako bi ga ostali navijači prihvatili kao člana (Lalić, 2011: 121).

Uz Torcidu, jedna od većih navijačkih skupina u Hrvatskoj su Bad Blue Boysi. Osnivanje navijačke skupine Bad Blue Boys u skladu je s procesom razvoja mnogih navijačkih skupina u Europi. Od 1945. nakon osnivanja kluba Dinama bilo je popularno

posjećivanje nogometnih utakmica bez velikih razlika među navijačima. Navijanje je bilo najjače na tribinama na kojima su ulaznice bile jeftinije te su tamo najčešće bili pripadnici radničke klase. Sredinom 1970-ih počela je diferencijacija navijača, odnosno na sjevernoj tribini stadiona (Maksimir) bili su zastupljeni najaktivniji navijači. Do najveće diferencijacije dolazi 1970-ih, kada je Sjever postao tribina Dinamovih „ultrasa“. Tako se povećala svijest o posebnosti grupe koja vatrenije navija od ostalih gledatelja. Također, došlo je do sve veće usmjerenosti na osmišljavanje koreografija u kojima su prisutne zastave plavo-bijele boje i šalovi. Iako je ova navijačka skupina postojala ranije, godine 1986. dobila je ime Bad Blue Boys, a zajedno s tim sve prepoznatljivi identitet. BBB-i su preuzeli elemente iz britanske supkulture te ju prilagodili lokalnom kontekstu u kojem se najviše ističu politički, nacionalni te nacionalistički aspekti. Organiziranost ove navijačke skupine bila je prekinuta zbog Domovinskog rata kada navijači prestaju tako organizirano postojati te ulaze u sukobe s politikom i upravom kluba oko njegova imena (promjena imena kluba u Croatia). Nadalje, uzrok nezadovoljstva navijača je loša strukturalna pozicija i nezadovoljstvo radom uprave (Šantek, 2019).

Uz prethodno opisan razvoj navijačkih skupina u Hrvatskoj te okolnosti koje su utjecale da one postanu akteri civilnog društva važno je istaknuti dvije najvažnije stvari koje su dovele do transformacije. S jedne strane, globalizacija nogometne igre, a s druge strane specifični načini upravljanja nogometnim kolektivima na lokalnim razinama u hrvatskom društvu, koje karakterizira financijska nestabilnost, korupcija, nepotizam i manjak transparentnosti. Upravo kombinacija tih dvaju fenomena, koje će biti prikazane u nastavku rada, dovodi do pojava inicijativa koje imaju za cilj na demokratski i legitiman način poboljšati postojeću situaciju u svojim klubovima, što dovodi do promjena u nogometu općenito, ali i u društvu.

3. Nogomet kao globalni fenomen

Počeci nogometa sežu daleko u prošlost te je dobio dimenzije globalne igre i velikog društvenog pogona, kako europskih tako i svjetskih razmjera. Giulianotti i Robertson (2004) navode kako je globalizacija obilježena procesima „glokalizacije“ pri čemu se neki kulturni proizvod redefinira i prilagođava lokalnim običajima, uvjerenjima i potrebama. Tako je sport, a posebice nogomet u središtu suvremenog globalizacijskog procesa. U kulturnoj dimenziji nogometa središnju točku predstavlja odnos univerzalnog i posebnog. Bilo koje posebno, specifično iskustvo, identitet ili društveni proces moraju se sagledati u odnosu na univerzalne

pojave. U kontekstu međunarodnih nogometnih prvenstava, od svih članova društva se očekuje da se identificiraju sa specifičnim nacionalnim timom. Na takvim prvenstvima prisutni su brojni različiti ljudi koji dolaze pružiti podršku svom timu i u svom navijanju prikazuju svoj karakteristični način oblačenja, odnosno različita obilježja, pjesme i obrasce ponašanja. Na taj način kulturna relativizacija pretvara „globalnu igru“ u „glokalnu igru“ te nogomet postaje više od same igre (Giulianotti i Robertson, 2004: 547).

Moderni nogomet se oblikovao i mijenjao utjecajem velikih strukturnih promjena kapitalističkog društva. Prvo je u svojim praoblicima bio gruba, spontana i slabo regulirana pučka igra. Mijenjao se do današnjih oblika u kojima predstavlja visoko regulirane, specijalizirane i profesionalne društvene djelatnosti koje imaju čvrsto organizirane i birokratizirane organizacije na međunarodnoj razini. U nogometu kao pučkoj zabavi gledatelji su bili normalni dio igre do te mjere da je nekad dolazilo do brisanja granica između igrača i gledatelja, dok su engleski plemenitaši smatrali kako gledatelji ne razumiju igru ili ju samo ometaju. Autor navodi kako danas ne postoji neka aktivnost (ni zabavna, vjerska, kulturna ni politička) koja svakog tjedna može privući toliko ljudi koliko to može nogomet. Ljudi su spremni provesti više od dva sata po kiši, po hladnoći ili vrućini i to sve na svoj trošak bez neke materijalne koristi. I bez obzira na to što ponekad znaju da postoji rizik od nezadovoljstva rezultatom (Vrcan, 2003: 13).

Nadalje, Vrcan (2003) navodi kako su razne promjene obilježile razvoj nogometa do faze zrelog modernog nogometa. Jedna od promjena je to što nogomet za igrače prestaje biti igra i zabava, te postaje posao. Druga promjena je to što se počinje razvijati tzv. „znanstveni pristup“ modernom nogometu. Treća promjena vidljiva je u povećanju nogometnog pogona, odnosno pojedini klubovi postaju velika poduzeća. Četvrta promjena odnosi se na proširenost i globalizaciju nogometa. Peta promjena tiče se odnosa politike i nogometa. Odnosno raste političko značenje nogometa te razne političke intervencije u nogomet postaju sve jače. Šesta promjena je promjena animoziteta i rivalstva. Oni postaju sve oštriji i masovniji pojavom navijačkih plemena. U tom razdoblju dolazi i do značajne promjene u nogometnom navijaštvu. Početkom 60-ih godina rađa se moderni huliganizam u Velikoj Britaniji i ultraštvo u Italiji (oblik navijanja uz verbalno i ritualizirano, ali i fizičko nasilje). Navijači, osim što daju potporu momčadi za koju navijaju, uznemiruju i plaše protivnike. Navijaštvo postaje organiziranije i agresivnije nego prije. Mijenja se i slika stadiona, odnosno postaju kao ratišta, prostori straha i nesigurnosti. Navijači više ne žele biti samo gledatelji, nego smatraju kako su samostalni akteri u nogometnom pogonu i kako imaju pravo miješati se u njegovo

funkcioniranje. Za njih je nogomet društveni prostor za „participativnu demokraciju“ ili „demokraciju za sve“. I još jedna velika promjena dogodila se u statusu i ponašanju profesionalnih nogometaša. Nogomet postaje kanal uzlazne društvene pokretljivosti (Vrcan, 2003).

Postavlja se pitanje zašto je nogomet toliko privlačan. Postoje različiti odgovori, početni odgovor bi mogao biti jednostavan – nogomet je relativno jednostavna kolektivna igra s lako razumljivim pravilima. Nadalje, stadioni predstavljaju posebno mjesto na kojem se obavljaju nogometne kulturne radnje i obredi. Također, predstavljaju mjesta prividnog egalitarizma. Nogomet je medij masovne komunikacije na razini svakodnevnog života gdje se mogu prenositi stavovi i osjećaji koji se gotovo nigdje drugdje ne mogu tako intenzivno doživjeti i javno prenositi. No, takvi odgovori nisu dovoljni. Mogućnost praćenja nogometnih susreta preko televizije nije ispraznila stadione. Nešto složeniji odgovor na makrodruštvenoj razini polazi od vala demokratizacije i masifikacije modernog života koji stalno uvode nove dijelove stanovništva u područja koja su im prije bila zatvorena ili nedostupna. Tu također, utjecaj imaju osobitosti suvremenog svakidašnjeg normalnog i radnog načina života koji je uglavnom opterećen rutinom ili dosadom. Stoga je razumljiva potreba ljudi za povremenim velikim uzbuđenjima. Nadalje, odgovor se može potražiti u promjenama od modernog društva u postmodernu. Odnosno, od društva koje je bilo organizirano oko proizvodnje prema društvu koje je usredotočeno na potrošnju. To bi mogla biti pozadina suvremene privlačnosti nogometa. Suvremeni nogomet je usmjeren na potrošnju, on se obnavlja potrošnjom koja se masovno potiče, on stvara i reproducira potrošače. Nogomet se prikazuje kao samoposluga u kojoj potrošači biraju robu koju žele i ne miješaju se u način organizacije samoposluge niti njenim upravljanjem (Vrcan 2003).

3.1. Nogomet i politika – od svjetskih do lokalnih primjera

Jedna od bitnih karakteristika modernog nogometa je povezanost s politikom. Prema Vrcan (2003: 10) ova karakteristika dolazi do izražaja u Firenci i Engleskoj. U Firenci je aristokracija preko nogometa kao velikog javnog spektakla potvrđivala svoju vlast i moć. U Engleskoj je povezanost bila vidljiva kod osporavanja postojećeg poretka u seriji zabrana igranja nogometa i u političkim nastojanjima kod nadzora nad slobodnim vremenom radništva. Nogomet je često služio kao sredstvo za političke proteste. Sredinom 19. stoljeća dobiva legitimitet uvođenjem u javne škole. Krajem 19. stoljeća u Engleskoj dolazi do prve komercijalizacije nogometa, dobiva svojstva sporta koji se igra za gledatelje s plaćenom ulaznicom. Nadalje, s vremenom je doživio drastične promjene (Vrcan, 2003: 12). Otkako

postoji kao moderan sport, nogomet utječe na način gledanja na svijet. To čini tako što se način života i ustroja društva, te hijerarhija, vrijednosti i obrasci ponašanja doživljavaju kao prirodni i ispravni.

Nadalje, prema Vrcan (2003) rivalstva i animoziteti koji se stvaraju u nogometu ili posredstvom nogometa šire se i djelomice mijenjaju. I dalje postoje tradicionalna lokalna rivalstva ali se taj krug širi i dobiva međuklupske, regionalne, religijske nacionalne i političke konotacije. Nogomet postaje sve više politički relevantan i u njega se uvlače političke razlike i podjele. Tako se klubovi počinju razlikovati po svojim političkim simpatijama i antipatijama. Nogomet postaje više od same igre i zabave te se na neki način društveno polje nogometa i politike počinje preklapati.

Nadalje, prema Vrcan (2003) sličnost politike i nogometa vidljiva je u nekoliko značajki. Primjerice, stalna razdvajanja na „Mi“ i „Oni“ gdje „Oni“ predstavljaju suparnike, protivnike i neprijatelje. Prateći tu logiku i nogomet i politika stalnim stvaranjem unutarnjih i izvanjskih neprijatelja stvaraju vlastiti legitimitet. Nadalje, i u nogometu i u politici jedna strana pobjeđuje samo ako drugi gube, odnosno isključena je mogućnost u kojoj svi istovremeno dobivaju. Nogomet i politika predstavljaju svojevrsni posao elita u kojem nema mjesta za jednakost građana. Također, sličnost se očituje i u političkim strategijama i u navijanju u situaciji kad radikalno politiziraju čak i minimalne kulturne razlike. Posljednja sličnost očituje se u dominantnom ili tipičnom načinu opredjeljivanja i angažiranja u nogometu i nekim političkim orijentacijama. Navijačko opredjeljivanje vođeno je logikom neupitnog pripadanja, bilo da se radi o nacionalnom, regionalnom, lokalnom ili klasnom pripadanju (Vrcan, 2003).

Na prostima bivše Jugoslavije, tijekom zadnja dva desetljeća 20.st., dogodile su se promjene u nogometnom navijaštvu koji upućuju na povezanost između navijaštva i makrodruštvenih strukturalnih čimbenika te najprije, političkih čimbenika. Došlo je do politizacije nogometa i navijaštva, a navijanje je postalo političkom činjenicom i pretvorilo se u politički čin i angažman. Navijačka plemena imala su veliku ulogu u promicanju politike te su poprimila nacionalističke političke sadržaje. Navijanje za jedan nogometni klub i pripadnost određenom navijačkom plemenu označavali su pripadnost određenoj nacionalističkoj politici. Nadalje, politizacija navijaštva dovela je do situacije u kojoj su utakmice i stadioni postali privilegirana mjesta koja su služila za političke manifestacije i demonstracije. Nadalje, došlo je do pomaka žarišta rivalstava od nogometnog kluba, lokalnih i

regionalnih do nacionalnih rivalstava. Također, širi se netolerancija prema navijačkom pluralizmu u svom okruženju. Vrcan navodi kako je „slika stadiona koji glasno i jednodušno navija samo za svoju momčad postala metafora za idealno oblikovano političko polje u cijelosti.“ (Vrcan, 2003: 102). Sukobi navijačkih plemena krajem 80-ih i početkom 90-ih bili su uvod u ratni sukob. Primjerice, zloglasni vođa navijačke skupine Delije, a kasnije i komandant Tigrova (srpske paravojne jedinice) izjavio je kako su rat u bivšoj Jugoslaviji započeli upravo Delije, na neodigranoj utakmici između Dinama i Crvene Zvezde u Zagrebu. Također, prve srpske paravojne jedinice činili su mladići koji su pripadali jezgri beogradskih navijača Delija koji su bili organizirani od strane vođa navijačkih plemena. Na neki način došlo je do pretvorbe navijača u ratnike. Slično tome, u jedinice hrvatske vojske i prve političke jurišne odrede među prvima su se prijavili zagrebački Bad Blue Boysi i splitska Torcida (Vrcan, 2003).

Iz stavova, ponašanja i simbolike koji su korišteni u Zagrebu, Splitu i Beogradu mogli su se uvidjeti znaci raspada vladajućeg socijalističkog sistema i ostale promjene koje su vodile do sukoba i u konačnici do rata. Jedne od najvidljivijih funkcija politizacije navijaštva je upravo legitimizacija simbola, krilatica i ideja, političkih ličnosti i sl. s nacionalnim i nacionalističkim predznakom koje su do tada bile potisnute. Zatim, politička homogenizacija i delegitimiranje drugih (Vrcan, 2003). Lalić (2018) također navodi kako je politiziranost najizraženija bila kod pjevanja i skandiranja koja su imala nacionalni i politički sadržaj. Zatim, bila je izražena i kod upotrebe političkih zastava, simbola i poruka na transparentima te kod spremnosti na fizičko obračunavanje s navijačima iz drugih dijelova bivše Jugoslavije. Poruke koje su isticale bile su usmjerene na namjerno uznemiravanje službene kulture (Lalić, 2018). Nadalje, neki navijači ne smatraju niti jednu političku opciju prihvatljivom, dok neki smatraju da opredjeljenost za neku stranku ne treba biti orijentacija grupe nego treba ostati njihova privatna stvar. Najveći cilj djelovanja velikog broja navijača predstavlja borba protiv korumpiranog nogometa i ljubav prema vlastitom klubu. Među navijačima postoji konsenzus oko domoljublja i Domovinskog rata koji često izražavaju obilježavanjem važnih datuma i obljetnica vezanih uz sami rat, poput pada Vukovara, akcije Oluje itd. (Perasović, 2015).

Početkom 21. stoljeća došlo je do fragmentacije politizacije u nogometu i navijaštvu. Došlo je do oživljavanja tradicionalnog međuklupskog, lokalnog i regionalnog rivalstva. Mržnja je bila usmjerena na nogometne susjede. To je najviše vidljivo u rivalstvu između Hajduka i Dinama, ali i između Hajduka i Armade te Hajduka i navijača Šibenika. Došlo je do određenog smanjenja politizacije nogometa ali ne i njenog potpunog nestanka (Vrcan, 2003).

Nakon smrti dotadašnjeg predsjednika Franje Tuđmana i odlaska HDZ-a s vlasti mijenja se politička situacija u Hrvatskoj. Prisutnost različitih ljudi, politike i političkih stranaka na vodećim upravljačkim pozicijama odrazila se i u polju nogometa (Vrcan, 2003).

Lalić (2015) navodi da kada je riječ o utakmicama reprezentacije mnogi su oni domoljubno i nacionalistički orijentirani ljudi. Navodi primjer utakmice 2013. na kojoj su gledatelji uzvikivali „Za dom – spremni“ i „Ajmo, ajmo ustaše“. Pažnja javnosti i medija bila je usmjerena na našeg reprezentativca Josipa Šimunića pri čemu se zanemarilo „neprilično i društveno štetno ekstremističko ponašanje velikog broja navijača koji su uglavnom mlađe dobi.“ (Lalić, 2015: 145). Također, Lalić (2015) navodi kako su još od bivše Jugoslavije navijači skloni kolektivnom isticanju ekstremno desničarskih poruka, a njihovo ponašanje određeno je supkulturnom političnošću. Među navijačima u Hrvatskoj prisutno je ritualno izražavanje metafore prijatelj-neprijatelj, ali se mijenjaju stavovi o tome tko je neprijatelj. Primjerice, vidljive su razlike u tom izražavanju kod pripadnika Torcide. Prvi neprijatelj bili su srpski pobunjenici i komunistička vlast na početku devedesetih godina. Nakon toga, neprijatelj je bila državna vlast lijevog centra. Zatim populistička lokalna vlast u Splitu i gradonačelnik Željko Kerum. Posljednjih godina najveći politički neprijatelj gotovo svih navijačkih skupina u Hrvatskoj je Hrvatski nogometni savez i Zdravko Mamić. Prilikom izražavanja nezadovoljstva prema svojim političkim neprijateljima, navijačke skupine najčešće se koriste uvredljivim skandiranjima, ali i ekstremno desničarskim porukama kojima provociraju javnost te nogometne i državne vlasti. Uz nacionalizam i šovinizam, prisutan je i rasizam, homofobija i druge vrijednosti vezane za ekstremno desnu orijentaciju. Izražavanje ekstremno desničarskih ponašanja navijača proizlaze iz osobnih razloga (pripadnost ekstremnoj desnici) ali i neosobnih (grupni konformizam, kolektivno nastojanje za provociranjem političara, odnosno službene kulture). Kombinacijom ovih razloga dolazi do porasta tog ekstremno desničarskog ponašanja. Prisutna društveno nepovoljna obilježja nogometa, politike i društva predstavljaju povoljna obilježja za navijačko nasilje. Iako su među mladima prisutne značajke ekstremne desnice, ipak nogometni navijači kod nas nisu stvarni ekstremni desničari (Lalić, 2015). S obzirom na provedeno istraživanje o Torcidi Perasović (2015) navodi kako stereotipi o navijačima kao ekstremnim desničarima nisu primjereni niti održivi. Iako su prisutni autoritarni, ksenofobni i nasilni obrasci ponašanja ipak navijači uspijevaju mobilizirati šire društvo u inicijative protiv korupcije i nedemokratskih principa vladanja te zapravo predstavljaju „vlastiti demokratski potencijal.“ (Perasović, 2015: 202).

Promjenama u širem društvu došlo je do mijenjanja specifičnih oblika rituala i njihovih sadržaja. Navijači svojim demokratskim potencijalima stvaraju legitimitet te se na taj način izdvajaju iz supkulturnih okvira i stavljaju naglasak na sebe kao na aktere i nositelje promjena. Iz navedenog, može se uvidjeti veliko preklapanje politike i nogometa, odnosno događaja koji se javljaju u političkom svijetu usko su vezana s događajima u nogometnom svijetu i obrnuto. Vidljivo je veliko nezadovoljstvo upravljanjem u nogometu i općenito u državi, što ide u prilog izjavama brojnih autora (korištenih u ovom radu) kako je sport, a posebice nogomet ogledalo društva. „Hrvatska politika već godinama u nekim važnim aspektima jako nalikuje na domaći profesionalni nogomet.“ (Lalić, 2018: 386). Odnos politike i nogometa sažeto se može izraziti izjavom Pavla Grubišića Čabe, jednom od uglednijih članova vodstva Torcidea. Naime, on je izjavio da „ako padne lopovluk, nerad i nemar u Hajduku, na jednom čvoru, kao što je taj – onda pada u državi!“ (Lalić, 2018: 265).

4. Promjene u navijačkom svijetu

Promjene koje su se dogodile vidljive su u odnosu pojedinca i spektakla, aktivnog i pasivnog ponašanja, također i između elitnih izvođača naspram mase gledatelja. Fiksira se razlika između aktivne elite i pasivne mase, što ima izravne i neizravne političke učinke. Tako politička elita, koja je pravi akter odnosno ona pravi politiku, kontrolira zbivanja i stvara povijest zajedno s mnoštvom to sve promatra, ponekad se zabavlja, aplaudira te se ljuti i psuje. Može se reći kako je „nogomet poput suvremene demokracije – dvadeset i dva igraju, a milijuni gledaju“. Tako sve ono što pri tome milijuni ljudi govore, ljute se i prosvjeduju nema nikakav veliki učinak na današnji nogomet. Što se može usporediti sa suvremenom političkom situacijom i onda kad ima demokratske konotacije. S jedne strane, nogometna pučka kultura može vladajući društveni poredak stabilizirati kao prirodan i olakšavati sistemsku kulturnu hegemoniju, dok s druge strane, može ga i ugrožavati svojom buntovnošću te razotkrivati njegovu neučinkovitost. Nogomet tako postaje predmet izravne politizacije (Vrcan, 2003).

Nadalje, u posljednjih nekoliko godina na globalnoj razini, prisutan je društveni pokret pod nazivom „against modern football“ te se među navijačima javlja svijest o pripadanju širem pokretu. Naime, svaki navijač konkretizira borbu protiv modernog nogometa u svojem okruženju. Zajednički neprijatelji za veći broj navijača su policija, institucije moći suvremenog korporacijskog nogometa, kao što su FIFA, UEFA i nacionalni savezi. Često se takve navijače naziva „ultrasima“ što se u Italiji koristi u označavanju najvjernijih navijača. Taj izraz prisutan je među navijačkom scenom, a izraz poput „ultras pokret“ postao je jedan

od primjerenijih kada je riječ o objašnjenjima suvremene i globalne navijačke scene koja je dobro povezana putem interneta (Perasović, 2015: 187). Brojni navijači izražavaju nezadovoljstvo komercijalizacijom nogometa, forsiranjem potrošnje i sve većom dominacijom novca, nestankom pravih emocija na utakmicama, te pretvaranjem nogometa u kazališni ugođaj. Također, žele poštene klubove koji neće biti pod utjecajem mafijaških dogovora uz različite menadžerske i kladioničarske utjecaje. Torcida je uspjela biti pokretač šireg društvenog pokreta u trenutku kada je na prosvjedu 2014. okupila 30 000 ljudi, uz one koji nisu bili taj dan tamo, ali su na druge načine podržali prosvjed (Perasović, 2015: 190). Kada je riječ o pokretu protiv modernog nogometa, često rivali poput Torcide i Boysa zajednički djeluju u toj borbi koja im predstavlja „viši cilj“. Zajedničko djelovanje uključuje borbu protiv korupcije i čelnih osoba vodećih nogometnih klubova (poput Zdravka Mamića) i krovnih nogometnih tijela (Hrvatski nogometni savez). Jedan od oblika zajedničke organizirane borbe protiv nepravilnosti je otpor sustavu vaučerizacije. Naime, taj sustav vaučerizacije deklarativno je uveden kao mjera borbe protiv nasilja na stadionima, a navijači su ga doživjeli kao oblik represije od strane neistomišljenika krovnih nogometnih tijela i institucija. Za Torcidu borba protiv modernog nogometa kao borba protiv mafije i na nacionalnoj i međunarodnoj razini je puno važnija od površnih domoljubnih konotacija koje se vežu uz našu nogometnu reprezentaciju. Primjerice, na utakmici između Italije i Hrvatske, koja se održala 2014. godine, ponašanje navijača hrvatske reprezentacije rezultiralo je prekidom iste. Naime, navijači su činom bacanja baklji na teren izrazili nezadovoljstvo rada krovnih nogometnih tijela, odnosno HNS-a. Specifično okruženje, odnosno otpor prema komodifikaciji (pretvaranja svega u robu) i policijskoj represiji ujedinjuje navijače diljem svijeta upravo u pokret protiv modernog nogometa. U hrvatskom kontekstu, Torcida pruža otpor protiv komercijalizacije nogometa i otpor protiv represivnih zakona te predstavlja središte šireg društvenog pokreta protiv korupcije, kako u nogometu, tako i u hrvatskom društvu (Perasović i Mustapić, 2017: 973).

Uz promjene u suvremenom nogometu kao što su komercijalizacija i stvaranje biznisa, sve veći utjecaj medija i usmjerenosti na potrošnju svega vezanog uz nogomet, u hrvatskom kontekstu došlo je i do nekih promjena zbog rata i procesa tranzicije, promjene političkog i ekonomskog sustava (parlamentarna demokracija i kapitalizam) i centralizma. Također, pojavili su se i novi oblici organiziranja navijača, odnosno mogućnost registriranja udruge građana i djelovanja na legalan način (Perasović, 2015).

4.1. *Socios model*

Kako je ranije spomenuto, nogomet se prikazuje kao samoposluga u kojoj potrošači biraju robu koju žele i ne miješaju se u način organizacije samoposluge niti njenim upravljanjem. Ipak su česti sukobi vodstva klubova i navijača koji žele biti više od nogometnih potrošača, odnosno žele utjecati na način vođenja kluba i ponašanja igrača. Primjerice, navijači Hajduka koji su pokušali fizički napasti igrače jer su bili nezadovoljni njihovom igrom. Slično su napravili i navijači Dinama, navijači u BiH, te Italiji. Zbog toga, neki britanski sociolozi smatraju da navijači vjeruju u participativnu demokraciju te da oni u nogometu traže prostor za participativnu demokraciju (Vrcan, 2003). Demokratska nastojanja vidljiva su u djelovanju udruge „Naš Hajduk“ koja je sastavljena dijelom od pripadnika navijačke skupine Torcida. Ova udruga je uspjela u pokušaju da upravu kluba, na posredan način, biraju upravo oni, odnosno navijači. Slično tome, prisutno je i djelovanje građanske inicijative „Zajedno za Dinamo“ pod vodstvom BBB-a (Lalić, 2015). Još jedan primjer koji predstavlja novi način otpora društvenim moćnicima te primjer participirajuće demokracije je malonogometni klub Futsal Dinamo (Šantek, 2019).

Naime, jedan od modela upravljanja nogometnim klubovima je *socios* model koji funkcionira prema načelu „jedan član – jedan glas“ i pravilu „50 + 1“. Naime, „pravilo „50 + 1““ dozvoljava da se većinski dio kapitala nalazi u vlasništvu privatnih investitora, međutim članovi kluba i dalje moraju imati mogućnost utjecaja na rad u klubu i pravo biranja upravljačkih struktura na jedini mogući demokratski način (jedan član - jedan glas).“ (Hajduk.hr, Naš Hajduk, Dodatak 1, 2014: 2). Sami naziv ovog modela odnosi se na članove kluba, a potječe iz Španjolske. U ovom modelu „članovi (sociosi) imaju pravo glasa na izborima za predsjednika kluba te mogu na više načina biti izabrani u skupštinu kluba. Zbog svojih članskih prava, članovi se osjećaju dijelom kluba jer direktno ili indirektno kreiraju politiku kluba.“ (Hajduk.hr, Naš Hajduk, Dodatak 1, 2014: 4). Upravo su jedni od najuspješnijih klubova (Barcelona, Bayern i Real Madrid) koji djeluju prema demokratskom načelu, dobri primjeri za ovaj model.

Nadalje, za razumijevanje pojave navijača kao aktera civilnog društva potrebno je definirati pojam civilnog društva. Prema Bežovanu (2008: 392) civilno društvo je „prostor između obitelji, države i tržišta gdje se građani udružuju radi promicanja zajedničkih interesa. Civilno društvo je društvo građana, njihovih inicijativa, skupina i organizacija koje imaju svoj ustroj, vlastitu upravu, neprofitni status, u svoje aktivnosti uključuju volontere, građani ulaze u njihovo članstvo na dobrovoljnoj osnovi, a kao takvima različiti im dionici daju materijalne

potpore.“ (Puljiz i sur., 2008). Također, civilno društvo je „područje života u kojemu pojedinci slobodno prave svoje odabire i donose odluke te se udružuju s drugima, pa je to sfera dobrovoljnih i autonomnih inicijativa i udruženja.“ (Ravlić i Čepo, 2014, prema Lalić, 2018: 338).

Prema Laliću (2018) navijači, kao akteri civilnog društva u sklopu svojih skupina i organizacija nastoje sredstvima demokracije poboljšati postojeće stanje u klubovima. Stoga, postoje organizacije civilnog društva koje su na razne načine uključene u međuodnos politike i nogometa. To su upravo navijačke udruge koje su osnovane od strane navijača i djeluju u ekonomskom i društvenom području nogometa. Tako je Torcida 2011. godine osnovala udruhu Naš Hajduk koja predstavlja jednu od snažnijih organizacija civilnog društva u Splitu i Dalmaciji. Udruga nastoji suzbiti financijske i druge probleme Hajduka, ali i poboljšati demokratske odnose, kako u nogometu tako i u našem društvu. Uprava donosi odluke u klubu, a navijači putem demokratskog biranja Nadzornog odbora na posredan način utječu na odluke. Udruga nastoji stvoriti uvjete u kojima bi klub mogao funkcionirati po uzoru na demokratski utemeljene i moralne ekonomije (Lalić, 2018: 344). Na ovaj način organizacije „Hajduk, kao nogometni klub i športsko dioničko društvo, ne bi više ovisio o dobroj volji političkih struktura koje se mijenjaju svake četiri godine. Samim time više ne bi mogao niti služiti kao sredstvo političkih obračuna među različitim političkim opcijama.“ (Hajduk.hr, Elaborat, 2014: 8).

Još jedan primjer je i inicijativa Zajedno za Dinamo koja je osnovana 2010. kao građanska inicijativa jednog dijela članova NK Dinamo koja za cilj ima zajedničko djelovanje na demokratizaciju kluba, odnosno u pravnom smislu kao udruge građana. Ta demokratizacija kluba odnosi se na informiranje članova o radu udruge i izborima za njene dužnosnike, u kojima bi mogli sudjelovati svi članovi te bi mogli birati, ali i biti birani. Na taj način direktno ili indirektno sudjeluju u određivanju načina rada i politike udruge. No, udruga nije mogla ostvariti ciljeve, ni određena zakonski zagarantirana prava. Naime, unatoč upućenim zahtjevima različitim institucijama, ova inicijativa nije dobila povratne informacije u zakonskom roku ili su dobili obrazloženja u kojima je navedeno kako su zahtjevi inicijative neosnovani (Lalić, 2018: 350). Nadalje, razlozi zbog kojih mnogi navijači pružaju određeni otpor mogu biti različiti, a među najčešćima je otpor prema pretvaranju navijača u potrošače. Pri tom otporu vidljiva je angažiranost navijača u kreiranju sportske ili državne politike. Primjerice, BBB-i su osnovali Malonogometni klub Futsal Dinamo prema modelu u kojem su članovi ujedno i vlasnici kluba. Oni ističu ravnopravnost svih navijača kao članova kluba i

samim tim žele prikazati kakav klupski model žele kreirati te kakav bi htjeli da postane i GNK Dinamo. Naime, ovaj klub nastao je jednim dijelom kao oblik otpora navijača u vrijeme kada je trajao bojkot GNK Dinama. Malonogometne utakmice bile su mjesto gdje su se okupljali i navijali Dinamovi navijači (Šantek, 2019: 63).

Futsal Dinamo je jedini pravi primjer participativne demokracije i tzv. *socios* ili regel +1 modela upravljanja. Organiziranjem Futsal Dinama navijači su pokazali „koliko je model članski upravljanog kluba prihvatljiv, ne samo za navijače već i motivirajući u vezi s cjelokupnim angažmanom oko kluba. Njegovim osnivanjem i vođenjem navijači pokazuju nove, kreativne i kompleksne, načine otpora društveno moćnima te vrijednost participirajuće demokracije.“ (Šantek, 2019: 63). Još jedan primjer je NK Varteks, koji je osnovan 2011. godine u Varaždinu s ciljem promicanja, razvitka i unapređenja nogometnog sporta u Varaždinskoj županiji (nk-varteks.com, Statut: 3). Nadalje, prema Statutu (nk-varteks.com: 4) prava članova su sudjelovanje u radu Kluba i poticanje njegovog rada. Zatim, članovi imaju pravo birati i biti birani u tijela upravljanja Kluba. Također, njihovo pravo je da budu redovito izvještavani o aktivnostima i radu Kluba. Skupštinu čine svi članovi kluba, po principu jedan član – jedan glas. Nadzorni odbor ima tri člana koje bira Skupština iz redova članova Skupštine kluba (nk-varteks.com, Statut: 9). S druge strane, ZZD ostala je samo na inicijativi, dok je NH hibrid *socios* modela i participativno-predstavničke demokracije. Naš Hajduk predstavlja hibridni model zbog toga što je organiziran prema ranije spomenutom njemačkom i španjolskom *socios* modelu koji se međusobno isprepliću. Također, HNK Hajduk je športsko dioničko društvo, dok je većina drugih primjera ustrojena i djeluje kao udruga građana. U udrugama građana moguće je birati Upravno tijelo, dok zbog Zakona o trgovačkim društvima, to u dioničkim društvima nije moguće. Zbog toga se u ovom modelu ne bira direktno Uprava kluba nego Nadzorni odbor (Gardijan, 2017).

Organiziranjem u udruge kao *socios* modela upravljanja i nadziranja klubova, navijači se nastoje izdvojiti od još jedne strukturne silnice koje je oblikovala i njih i upravljanje klubom, odnosno od politike. Ulaskom u civilni sektor nastoje se pozicionirati između supkulturne i političke razine djelovanja, odnosno nastoje imati funkciju javnog aktera i subjekta što je karakteristično za udruge i inicijative nevladinih organizacija i civilnog društva.

Navedene inicijative i udruge borbom protiv postojećeg stanja u hrvatskom nogometu ali i stanja globalnog nogometnog sustava („against modern football“) pomoću sredstava

demokracije predstavljaju nadu da će nogomet ostati javno dobro lokalne zajednice te da se neće do kraja uklopiti u globalni tržišni sustav u kojem bi se nalazio na periferiji. Budući da je procesu tranzicije i razvoja došlo do promjena u nogometu tj. došlo je do centralizacije, do jačanja Zagreba u političkom i ekonomskom smislu te samim time su i klubovi na tom području više razvijani. Ostali dijelovi Hrvatske bili su slabije razvijeni te se u kontekstu proučavanja nogometa u Splitu i Dalmaciji može govoriti o dvostrukoj periferiji, u smislu da se Hrvatska općenito nalazi na periferiji u odnosu na Europu i grad Split koji se nalazi na periferiji u odnosu na Zagreb (Perasović i Mustapić, 2013: 264). Također, globalni pokret protiv komercijalizacije sporta u hrvatskom kontekstu ima dodatnu dimenziju. Naime, on istovremeno uključuje otpor prema komercijalizaciji ali i borbu protiv klijentelizma i korupcije. Stoga se navijačke inicijative moraju paralelno suočavati i s globalnim i s lokalnim izazovima. U postojećoj situaciji, navijači moraju napraviti iskorak iz supkulturnih okvira te postaviti svoje djelovanje u okvirima formalnijeg tipa organiziranja koje su karakteristične za aktere civilnog društva.

5. Zaključak

U radu je prikazan pojam supkulture, posebice navijačke supkulture koja predstavlja zasebnu društvenu grupu koja je stvorila vlastiti navijački jezik i svijet. Također, prikazan je i međuodnos nogometa i politike te promjene koje su se dogodile u modernom nogometu. Osim toga, predstavljeni su i neki od novih načina udruživanja navijača.

Iz svega navedenog, može se zaključiti kako je u suvremenom svijetu sport, a posebno nogomet vrlo važan fenomen koji se može istraživati na različite načine. Sport je dio kulture društva te se mijenja zajedno s njim. U različitim prikazima ovog fenomena vidljiva je globalizacija nogometa i činjenica da on postaje više od puke igre. Sve većim razvojem nogometa stvaraju se i nova navijačka plemena koja se osnivaju kako bi pružila podršku svojim klubovima. Osim podrške klubu, navijači predstavljaju društvene aktere koji igraju važnu ulogu u različitim društvenim procesima i pokretima. Tako veliki broj navijača sudjeluje u globalnom pokretu „against modern football“ koji predstavlja viši cilj u navijačkom svijetu u kojem se bore protiv komercijalizacije nogometa. Upravo taj otpor i otpor prema policijskoj represiji ujedinjuje navijače diljem svijeta. Uz osjećaj pripadnosti širem društvenom pokretu i borbe na globalnoj razini, svaki navijač konkretizira i borbu protiv modernog nogometa u svojem okruženju. Nadalje, navijači na stadionima izvode svoje rituale. Oni na utakmicama pomoću transparenta, rekvizita, pjevanja i skandiranja i različitim koreografijama nastoje iskazati ljubav prema klubu za koji navijaju, ali i mržnju prema protivničkom timu te nastoje zastrašiti protivničke navijače. Zastrašivanje ostvaruju putem skandiranja i vrijeđanja suparnika te se nerijetko takvo verbalno nasilje pretvara u stvarno fizičko nasilje. Navijači su postali društveni akteri i od navijača amatera postali su navijači profesionalci, a navijaštvo se pretvorilo od spontane i impulzivne aktivnosti u relativno organiziranu aktivnost i funkcionirajuću organizaciju. Pripadnost određenom navijačkom plemenu i navijački angažman postao je vrlo bitan aspekt života navijača. On nije samo navijač na dan utakmice i na stadionu nego uvijek i svuda.

U početku je nogometno navijaštvo bilo prisutno na marginama, a kasnije je postalo dio strukture i ušlo je u organizacijsku mrežu nogometnog svijeta. Razvojem nogometnog svijeta navijači više ne žele biti samo pasivni gledatelji, nego se smatraju samostalnim akterima koji imaju pravo miješati se u njegovo funkcioniranje. Pojavili su se i novi oblici organiziranja navijača, odnosno mogućnost registriranja udruge građana i djelovanja na legalan način. Upravo takvim načinom udruživanja i dobivanjem legitimiteta navijači nastoje izaći iz supkulturnih okvira koji su bili karakteristični za njih. Moglo bi se reći kako su

navijači od relativne margine postali akteri civilnog društva koji na demokratski način svojim inicijativama i udruživanjima pokušavaju poboljšati trenutno stanje u svojim klubovima, što zasigurno ima utjecaj na stanje u nogometu općenito, ali i u društvu. Razlozi zbog kojih mnogi navijači pružaju određeni otpor mogu biti različiti, a među najčešćima je otpor prema pretvaranju navijača u potrošače te želja za izdvajanjem od utjecaja politike i čelnih osoba koje upravljaju u nogometnom svijetu. Uz to, bore se i protiv korupcije i mafijaških dogovora te različitih menadžerskih i kladioničarskih utjecaja. Navijači u nogometu traže prostor za participativnu demokraciju te predstavljaju vlastiti demokratski potencijal. Primjeri takvih udruga i inicijativa su Naš Hajduk, NK Varteks, Zajedno za Dinamo, Futsal Dinamo. Iako su neke udruge u svojim nastojanjima bile manje uspješne ipak predstavljaju pomak od ustaljenih supkulturnih praksi te mogu poslužiti kao primjer drugim akterima koji imaju želju poboljšati postojeće stanje.

Promjene u nogometu neodvojive su od promjena koje se događaju u društvu, i obrnuto. Nogomet je često sluga politike, ali je i politika sluškinja nogometa. Naime, izjavi o društvu kao metafori nogometa u prilog ide, ranije u radu navedena izjava Pavla Grubišića Čabe (koju valja opet naglasiti), a to je: „ako padne lopovluk, nerad i nemar u Hajduku, na jednom čvoru, kao što je taj – onda pada u državi!“

6. Popis literature

- Bartoluci, Sunčica i Perasović, Benjamin (2007). „Sociologija sporta u hrvatskom kontekstu“, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornog i sociokulturnog razvoja*, 45 (1): 105 – 119.
- Puljiz, Vlado i sur. (2008). *Socijalna politika Hrvatske*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Bodin, Dominique (2013). *Huliganstvo*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- Čolić, Snježana. (2006.) *Kultura i povijest*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Dušanić, Srđan (2013). *Karakteristike fudbalskih navijača*. Banjaluka: NVVO Perpetuum mobile - Centar za razvoj mladih i zajednice Banjaluka.
- Gardijan, Daniel (2017). *Modeli demokracije u hrvatskom nogometu: studija slučaja udruge Naš Hajduk (2011. – 2017.)*. Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti.
- Giulianotti, Richard i Robertson, Roland (2004). „The globalization of football: a study in the glocalization of the ‘serious life’“, *The British Journal of Sociology*, 55 (4): 545 – 568.
- Haralambos, Michael i Holborn, Martin (2002). *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Ilišin, Vlasta i sur. (2013). *Mladi u vremenu krize*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Lalić, Dražen, Leburić, Anči i Bulat, Nenad (1991). *Grafiti i subkultura*. Zagreb: Alineja.
- Lalić, Dražen i Biti, Ozren (2008). „Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj“, *Politička misao: časopis za politologiju*, 45 (3-4): 247 – 272.
- Lalić, Dražen (2011). *Torcida: pogled iznutra*. Zagreb: Profil multimedija.
- Lalić, Dražen (2015). „Nogometni navijači kao ekstremni desničari u Hrvatskoj od 2012. do 2014.“ u: Ilišin, Vlasta i sur. (2015). *Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.

Lalić, Dražen (2018). *Nogomet i politika: Povijest i suvremenost međudnosa u Hrvatskoj*. Zaporešić: Fraktura.

Perasović, Benjamin (2001). *Urbana plemena: sociologija supkultura u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Perasović, Benjamin (2002). „Sociologija subkultura i hrvatski kontekst“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 11 (2-3): 485 – 498.

Perasović, Benjamin i Mustapić, Marko (2013). „Football supporters in the context of Croatian sociology: Research perspectives 20 years after“, *Kinesiology*, 45 (2): 262 – 275.

Perasović, Benjamin (2015). „Supkultura, pokret ili (neo)pleme? O teorijskim implikacijama novog istraživanja nogometnih navijača“ u: Ilišin, Vlasta i sur. (2015). *Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.

Perasović, Benjamin i Mustapić, Marko (2017). „Carnival supporters, hooligans, and the ‘Against Modern Football’ movement: life within the ultras subculture in the Croatian context“, *Sport in Society*, 21 (6): 960 – 976.

Šantek, Goran-Pavel (2019). *Dinamo – to smo mi!: antropološki ogledi o Dinamu i njegovim navijačima*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, FF Press.

Vrcan, Srđan (2003). *Nogomet – politika – nasilje: ogledi iz sociologije nogometa*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Internetski izvori:

Hajduk.hr (2014). *Naš Hajduk - Elaborat* (<https://hajduk.hr/pdf/nas-hajduk-elaborat/67>)

Hajduk.hr (2014). *Naš Hajduk - Dodatak 1 – navijači i klubovi – europski primjeri* (<https://hajduk.hr/pdf/nas-hajduk-dodatak-1-navijaci-i-klubovi/65>)

NK-varteks.com (2011). *Statut NK Varteks* (<http://www.nkvarteks.com/images/dokumenti/Statut.pdf>)